

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць
Випуск 2

Засновано у 2009 році

Вихід з друку – два рази на рік

Засновник

Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Редакційна колегія:

Барановський Фелікс Володимирович

д.політ.н., проф.

Бебик Валерій Михайлович

д.політ.н., проф. (Київ)

Зеленько Галина Іванівна

д.політ.н., проф. (Київ)

Мізіна Лариса Борисівна

д.філос.н., проф.

Наумкіна Світлана Михайлівна

д.політ.н., проф. (Одеса)

Новакова Олена Вікторівна

д.політ.н., проф.

Півнєва Любов Миколаївна

д.політ.н., проф. (Харків)

Поліщук Ігор Олексійович

д.політ.н., проф. (Харків)

Сергієнко Юрій Григорович

д.і.н., проф.

Татаренко Тетяна Миколаївна

д.політ.н., проф.

Токовенко Олександр Сергійович

д.філос.н., проф.

(Дніпропетровськ)

Чемшінт Олександр Олександрович

д.політ.н., проф. (Севастополь)

Шепелєв Максиміліан Альбертович

д.політ.н., проф.

(Дніпропетровськ)

Щедрова Галина Петрівна

д.політ.н., проф.

(голова редакційної ради)

Політологічні записки: Збірник наукових праць. Вип. 2. –
Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 260 с.

У збірнику публікуються матеріали, підготовлені провідними науковцями у галузі політичних наук, в яких висвітлюються найбільш актуальні політологічні проблеми сучасності: розвиток політичних інститутів і процесів, політичної культури та ідеології.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 3 від 29 жовтня 2010 р.)

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2010
© East Ukrainian National University
Named after Vladimir Dal, 2010

УДК 32:316.334.42] (477)

Щедрова Г. П.,
м. Луганськ

ДЕМОКРАТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано процес демократичної консолідації політичної еліти, досліджується ціннісний вимір модернізаційних перетворень в Україні.

Ключові слова: політична еліта, консолідація, політичний клас,правлячий клас, політичний процес.

Демократична модернізація суспільно-політичного життя в умовах фундаментальних системних трансформацій є першочерговою проблемою, що потребує практичної розробки й теоретичного осмислення. Але крім питань ефективності.

стабільності, конкретних механізмів упровадження змін, велике значення має ціннісний вимір модернізаційних перетворень. Формування ціннісної основи суспільного розвитку є базовим кроком, на якому повинні ґрунтуватися практичні й прикладні аспекти реформ. Якщо в якості такої бази виступають загально визнані демократичні цінності свободи, рівності, справедливості, відкритості, гарантій захисту громадянських прав, які приймаються більшістю громадян і політичних акторів, успіх і якість демократизації є лише питанням часу.

У цьому сенсі одним з найважливіших аспектів дослідження є політична еліта, яка в умовах перехідних суспільств найсуттєвішим чином впливає на політичний процес, є носієм провідних суспільно-політичних цінностей, зумовлює атрактор суспільного розвитку. Політична еліта — це саме той суб'єкт, який бере безпосередню участь у прийнятті стратегічних політичних рішень. Реакція політичної еліти на ризики модернізації спроможна як подолати, так і поглибити кризові явища. А відтак від дій та поведінки еліти, типу взаємовідносин між елітними групами, її ціннісних і цільових орієнтацій залежить перебіг модернізаційного процесу в цілому.

Тема політичної еліти, особливостей її формування й діяльності має великий попит у сучасній політичній науці. Їй приділяється багато уваги в працях як українських, так і зарубіжних, зокрема, російських політологів. Серед вітчизняних авторів необхідно відзначити праці О. Бабкіної, Р. Балабана, В. Бурдяк, М. Головатого, О. Дергачова, Г. Зеленько, Н. Кононенко, М. Михальченка, О. Новакової, А. Пахарєва, М. Пірен, Ф. Рудича, А. Стагивки, В. Танчера, О. Траверсе, В. Фесенка, М. Шульги, Г. Щедрової, С. Щедрова. Щодо російських політологів, то цій проблемі присвячено чимало робіт М. Афанасьєва, Г. Ашина, О. Гаман-Голутвіної, О. Криштановської, А. Лукіна, О. Мяснікова, В. Пасгухова, Ж. Тоценка та ін.

Значна роль еліти у розвитку суспільств перехідного типу зумовлена тим, що будь-яка система, яка модернізується, є нестабільною і характеризується виникненням численних біфуркацій. Саме в такі моменти дії найвпливовіших політичних акторів можуть стати вирішальним фактором, що обумовить

напрямок подальшого розвитку суспільства. З огляду на не здатність еліти до прийняття раціональних стратегічних рішень та згаджених дій, які б були спрямовані на стабілізацію політичної системи, набуває першочергового значення. Вирішальним чинником стає готовність і спроможність еліти мобілізувати свої ресурси, інтегруватися на базі єдиної системи цінностей та цілей і спільними зусиллями протистояти поглибленню кризи. Але здатна на це лише демократично консолідована еліта.

Проблема консолідації еліти на єдиному демократичному ґрунті є вкрай актуальною. Демократична консолідація — це здатність і готовність правлячого суб'єкта діяти на основі системної інтеграції та консенсусу з метою реалізації національно-державних інтересів і цілей, що сприятимуть підвищенню життєздатності політичної системи та закріпленню демократичних перетворень. При цьому дані інтереси та цілі сприймаються ними як спільні. Ціннісний аспект елітної консолідації полягає в спроможності еліти об'єднатися й об'єднати громадян навколо єдиної системи демократичних цінностей, стратегічних векторів державного розвитку. Важливим значенням консолідації є інтеграція та агрегація інтересів з метою впровадження стратегічних системних змін у суспільстві.

Демократична консолідація еліти є засобом подолання її конфліктності й конфліктогенності, клановості, партикуляризму і необхідною умовою успішного та ефективного перебігу загального модернізаційного процесу в суспільстві. Демократично консолідована еліта характеризується такими рисами, як відкритість, толерантність, єдність, наявність демократичної політичної культури, орієнтація на національно-державні інтереси, чітке розділення функцій і повноважень, структурованість за партійно-ідеологічним і функціональним, а не кланово-корпоративним критерієм. Натомість, як зазначають українські політологи, автори колективної монографії, «нині в Україні немає єдиної політичної еліти, яка могла б повністю відповідати за економічний, політичний, соціальний, духовний і правовий стан держави. Існує безліч еліт, які можна поділити за владно-державною, регіональною, партійною, корпоративно-економічною, військовою... та іншими ознаками» [2, с. 223].

Причинами такої ситуації є умови й закономірності походження української політичної еліти. Її постноменклатурний характер накладає суттєвий відбиток на особливості її діяльності, механізм рекрутування. Авторитарний тип мислення і зумовленим методом управління досить глибоко вкорінені в політичну свідомість і практику. Це є закономірним наслідком приходу до влади середніх щаблів адміністративно-господарської номенклатури, яким найкраще вдалося адаптуватися до суспільних, політичних, економічних, культурних змін. Ці елітні групи діяли у власних інтересах, використавши факт отримання незалежності та нові демократичні процедури з метою отримання й утримання влади. Національно-демократичні сили, яким бракувало політичного й управлінського досвіду, були частково відсторонені від політичного процесу, а частково поповнили ряди «нової буржуазії». Такий перебіг елітотворчого процесу став причиною тотальної корумпованості та олігархізації правлячої верстви. Отже, вже на початкових етапах формування еліти та впровадження системних змін були закладені підвалини ціннісного нігілізму, морального занепаду та абсентеїзму.

Таким чином, політична ситуація, що склалася в країні, в тому числі стосовно діяльності та особливостей функціонування політичної еліти, не сприяє поглибленню модернізаційних змін. Аналізуючи сучасне політичне життя в Україні, слід констатувати, що відсутній консенсус як щодо єдиної системи демократичних цінностей, так і стосовно загальних демократичних норм і процедур, засобів політичної діяльності, системи політичних інститутів. Структурованість еліти на закриті угруповання, згуртовані на основі партикулярних групових інтересів, протирічить логіці демократизації політичного життя. Така еліта може бути визначена як «роз'єднана», на відміну від «об'єднаної» еліти. Боротьба за владу між окремими, автономізованими елітними суб'єктами, що не стримується ефективною системою демократичних обмежень і не підкріплюється відповідною загальною системою суспільних цінностей, породжує численні й глибокі конфлікти.

З усього спектра політичних взаємовідносин (конфронтація, нейтралітет, компроміс, консенсус), в лавах еліти переважають саме

конфронтаційні стосунки. Більшість консенсусних домовленостей, коаліційних утворень, що мають місце у вітчизняному політичному середовищі, носять тимчасовий і ситуативний характер. Фактор конфліктності відіграє значну деструктивну роль, що відбивається на функціонуванні політичної системи і суспільства в цілому.

Відсутність ідеологічного консенсусу щодо стратегічних напрямів розвитку суспільства, єдиної національно-державної ідеї відіграє вкрай негативну роль. Ідея незалежності, яка на початку 90-х років консолідувала й мобілізувала найрізноманітніші суспільні верстви (від реформаторськи налаштованої номенклатури до національно-демократичних суспільних рухів) була реалізована з отриманням Україною власної державності. Замість нових стратегічних цілей, які б були спрямовані виключно на захист і впровадження національно-державних інтересів, на її місце прийшов ідейний та ідеологічний вакуум. Постноменклатурні групи зосередилися на власному збагаченні шляхом приватизації державного майна та конвертації політичного капіталу в економічний. Отже, протягом 19 років у країні відсутнє підґрунтя для суспільно-політичної консолідації, через що поглиблюються протиріччя. Політична еліта, як головний носій та репрезентатор такої ідеї, сама потерпає від численних розколів і конфліктів.

Лівії розколу, що мають місце в Україні, представлені регіональними, ідеологічними, геополітичними розбіжностями. Звичайно, плюралізм поглядів є демократичною нормою політичного життя. Але без толерантності та об'єднуючої системи цінностей він може перетворитися на фактор суспільно-політичного розколу. У цьому сенсі цікавими є дослідження громадської думки, проведені Центром Разумкова, щодо визначення чинника, який був би спроможним об'єднати або згуртувати народ України в єдину спільноту. Так, у всіх регіонах України більшість громадян вважає таким фактором прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни. За це висловилися 33.4 % населення України. Друге місце посів такий показник, як «рівні права і співіснування в межах однієї держави» (28.2 %). Мовні, культурно-історичні, політико-ідеологічні проблеми турбують приблизно 8 – 11 % громадян [6]. Економічні показники в Україні підтверджують актуальність громадської думки. Падіння ВВП у 2009 році склало

14,1 %, а державний борг у березні 2010 року сягнув 93,5 % від ВВП. Віце-прем'єр Сергій Гігіко щодо економічного стану держави зазначив, що падіння ВВП зараз складас 15 %, промислового сектора – 21,9 %, а інвестиції в основний капітал зменшилися на 44 % [5].

Стосунки між різними елітними суб'єктами, властиві їм домінуючі форми політичної діяльності є віддзеркаленням загальної політичної ситуації в країні. Пріоритет неформальних зв'язків над легальними інституційованими відносинами підриває авторитет і ефективність останніх. Такі зв'язки існують у формі патронажних відносин, які можуть існувати на ґрунті родинних або дружніх залежностей. Особливу групу становлять стосунки типу «патрон-клієнт», які часто є базовим елементом інших групових об'єднань, що існують в лавах еліти, а також суттєво впливають на систему рекрутування еліти. Подібні залежності є сталими і породжують явище елітного корпоративізму. Кланово-корпоративні, клієнтальні утворення як тіньові суб'єкти політичного процесу, підміняють легальні офіційні інститути, а норми корпоративної етики та кланові інтереси створюють альтернативу демократичним нормам політичної поведінки та загальнодержавним інтересам. Це становить суттєву перешкоду модернізаторським змінам і демократичній консолідації суспільства. Отже, починає безперешкодно діяти «залізне правило олігархії» Роберта Міхельса, коли вузька замкнута група зосереджує в своїх руках усю владу і підміняє загальні інтереси власними.

Негативні наслідки діяльності еліти позначаються й на стані та характері політичної участі і політичної культури громадян. Відстороненість правлячого класу від суспільних проблем породжує абсентеїзм. Пріоритет традиційно-патерналістських політико-культурних установок відтворює відповідні традиційно-авторитарні моделі поведінки. Авторитарні стереотипи, що залишилися в масовій та елітній свідомості, заважають впровадженню демократичних процедур.

Усі зазначені проблеми політичного життя, які здебільшого провокуються самими елітами, закономірно породжують кризу легітимності влади. Рівень громадянської довіри як до еліти, так і до офіційних політичних інститутів, згідно із соціологічними

дослідженнями, є дуже низьким. Цікавим є вивчення причин такої ситуації. Так, 27,2 % опитаних вважають причиною зниження рівня довіри громадян до влади падіння рівня добробуту громадян. На другому місці — «конфлікти серед вищого керівництва влади і пов'язані з ними скандали» (26,3 %). Проблема корупції посідає третє місце (20,5 %). І тільки 3,1 % опитаних не вважає, що рівень довіри громадян до влади знизився [1].

Першою і необхідною умовою на шляху до демократизації є формулювання й впровадження національно-державницької ідеї, яка б зняла найзагрозливіші суспільні протиріччя. Така ідея носитиме інтегративні та мобілізаційні функції, запобігатиме партикулярності політичного життя та представлятиме позитивну альтернативу кланово-корпоративним інтересам. Тісний зв'язок між національно-державною ідеєю і політичною елітою виражається в тому, що остання є провідним носієм і втілювачем першої. Завдяки цій функції еліта формулює, агрегує, репрезентує національні інтереси, консолідує політичну націю навколо стратегічної мети соціального розвитку.

Іншим важливим кроком є досягнення згоди між провідними політичними силами держави. На це вказує, зокрема, політолог, дослідник модернізаційних процесів Філіпп Шміттер [4]. Політичний консенсус є інструментом, за допомогою якого можливе подолання таких «загроз» демократії, як олігархізація, корупція, абсентеїзм, партикулярність інтересів і ситуативність політичних угод. Консенсус щодо демократичних цілей і процедур також сприяє формуванню національної ідентичності, розвитку ринкової економіки, загальному збільшенню ефективності суспільно-політичного управління. Саме «консенсуально об'єднана еліта», за термінологією американського політолога Джона Хіглі, є фактором упровадження демократичного режиму [3]. Тільки злагодженість дій основних політичних суб'єктів, запобігання конфліктам, блокування діяльності недемократичних елементів серед політичних сил сприятимуть демократизації політичної системи.

Крім того, до факторів демократичної консолідації політичної еліти й суспільства слід віднести:

- орієнтацію еліти на потреби громадян, інтенсифікацію зворотного зв'язку між суспільством та апаратом прийняття політичних рішень;
- підвищення ефективності управлінської функції політичної еліти;
- впровадження демократичних політико-культурних норм і установок;
- збільшення економічної потужності держави, зростання національних доходів і валового внутрішнього продукту;
- інституціоналізацію політичних взаємовідносин різних елітних груп, виведення елітних стосунків «з тіні» кланово-корпоративних, закритих зв'язків;
- розвиток таких інститутів громадянського суспільства, як групи інтересів, групи тиску, громадські організації, які б сприяли плюралізації політичної еліти та артикулювали широкий спектр громадянських інтересів у владі.

Література

1. Соціологи стверджують, що протягом останніх місяців знижується рівень довіри громадян до влади. Якщо це так, чому це відбувається? [Електронний ресурс] // Центр О. Разумкова. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=210 — Назва з титул. екрану.
2. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти : [кол. моногр.] / За ред. Ф. М. Рудича. — К. : МАУП, 2002. — 488 с.
3. Хигли Дж. Демократия и элиты : Лекция [Электронный ресурс] / Дж. Хигли // Русские чтения (Институт общественного проектирования). — 2006. — 20 октября. — Режим доступу : <http://www.inop.ru/files/Higley.doc> — Назва з титул. екрану.
4. Шмиттер Ф. К. Угрозы и дилеммы демократии [Электронный ресурс] / Филипп К. Шмиттер // Русский журнал. — Антологии. Пределы власти. — 1997. — № 1. — Режим доступу : <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm> — Назва з титул. екрану.
5. Экономика Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Украины — Назва з титул. екрану.

6. Який із п'ятих зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту? [Електронний ресурс] // Центр О. Разумкова. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=284 - Назва з титул. екрану.

В статье проанализирован процесс демократической консолидации политической элиты, исследуется ценностное измерение модернизационных изменений в Украине.

Ключові слова: *политическая элита, консолидация, политический класс, правящий класс, политический процесс.*

The article analyzes the process of democratic consolidation of the political elite, investigated the values of modernization reforms in Ukraine.

Key words: *political elites, consolidation, the political class, ruling class, political process.*

Щедрова Галина Петрівна – проректор з науково-педагогічної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри політології, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Новакова О.В.

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 2

Техн. редактор	Г.М. Дроговоз
Редактор	З.І. Андропова О.О. Мартинцева
Оригінал-макет	О.О. Грініченко